

Pranciškaus Mikutaičio kūriniai

Skirmantė Smilingytė-Žeimienė

*Kultūros, filosofijos ir meno institutas,
Saltoniškių g. 58, LT-08015 Vilnius,
Lietuva*

Pranciškaus (Prano) Mikutaičio (1890–1988) asmuo neišvengiamai asocijuojasi su skulptoriumi Vincu Grybu, jo dramatišku likimu. Dalis visuomenės, ypač Jurbarko, P. Mikutaitį laiko talentingu užmirštu menininku. Šio straipsnio tikslas yra identifikuoti ir pristatyti P. Mikutaičio kūrybą, apibūdinti jos reikšmę.

Raktažodžiai: Pranciškus Mikutaitis, Vincas Grybas, kryždirbystė, bažnytinė dailė, Rūpintojėlis

Laikui bėgant kai kurie žmonės, jų gyvenimas visuomenėje virsta tam tikromis asociacijomis, klišėmis ar mitais. Jurbarkiškis Pranciškus Mikutaitis (1890–1988) (1 pav.) siejamas su dviem lyg ir priešingomis jo asmens atpažinimo „formulėmis“: „nepelnytai užmirštas talentingas menininkas“ bei „buvęs Vinco Grybo padėjėjas/mokinys, išdavęs jį hitlerininkams“. Renkant medžiagą teko patirti, kad tarp Jurbarko ir jo apylinkių gyventojų, taip pat kilusių iš to krašto žmonių ar rašiusių spaudoje apie P. Mikutaitį neabejotinai vyrauja pirmoji nuomonė¹. Straipsnyje atsiribota nuo lietuviškos Mocarto ir Saljerio versijos, vis dar teberusenančios². Ji atmesta jau vien dėlto, kad, kaip ir P. Mikutaičio kaltintojai, negalime pateikti jokių įrodymų, kad jis įdavė V. Grybą mirčiai. Tiek pažymėjusieji P. Mikutaitį Kaino dėme, tiek straipsnio autorė netyrinėjo karinių, specialiųjų žinybų archyvinį fondų, kuriuose galėtų būti informacijos apie V. Grybo areštą, nuosprendį. Liudininkų, rodos, nebėra. O prielaidų dėl šio skaudaus atvejo galima išsakyti daug, ir visiškai skirtingų.

TRUMPAI APIE PRANĄ MIKUTAITĮ IR VINČĄ GRYBĄ

Vargu ar kas paneigs, kad iki 1940 m. ir Vincas Grybas, ir Pranas Mikutaitis Jurbarko buvo žinomi kaip gabūs menininkai ir labai gerbiami asmenys³. Gimę tais pačiais metais skirtingose Nemuno pusėse, jie susipažino 1924 m. Kaune. Po mokslų užsienyje vėl susitiko 1928 m., ir P. Mikutaitis pakvietė V. Grybą įsikurti Jurbarko. Išlikę abiejų laišškai liudija, kad jiedu tapo artimais, viskuo besidalijančiais draugais. 1931 m. Čikagoje buvo surengta V. Grybo ir P. Mikutaičio kūrinių fotografijų parodėlė. P. Mikutaitis buvo V. Grybo bendradarbis, pagrindinis pagalbininkas (2 pav.) kuriant svarbiausius skulptoriaus monumentus: S. Daukantui Papilėje, Vytautui Didžiajam Jurbarko (1930), Vytautui Didžiajam Kaune (1931), J. Vokietaičio antkapiniam paminklui Kaune (1932), Žemaičiui Raseiniuose (1934), V. Kudirkai Kudirkos Naumiestyje (1934) ir kt.

1 pav. Pranciškus Mikutaitis, XX a. 3–4-asis deš., JKM

Po bendro penkerių itin intensyvaus darbo metų, pastatęs paminklą V. Kudirkai, P. Mikutaitis pajuto nuovargį ir nusivylimą. Jis rašė: „Susimąsčiau. Deja atlikti didieji darbai man nedavė vaisiaus. Mudu su Vincu Grybu atsikyrėva ir aš išėjau tuščias...“⁴. Per tuos kartu nugyventus metus P. Mikutaičio kūrybinėje sąskaitoje atsidūrė be rods tik pora antkapinių paminklų ir įtaigi natūralaus dydžio gipsinė skulptūra „Jėzus karste“ [1931]⁵ (3 pav.), lig šiol Didžiąją savaitę tenaudojama Jurbarko ir Kaimelio bažnyčiose.

2 pav. P. Mikutaitis (kairėje) ir V. Grybas (viršuje) darbo metu, XX a. 4-ojo deš. pradžia, JKM

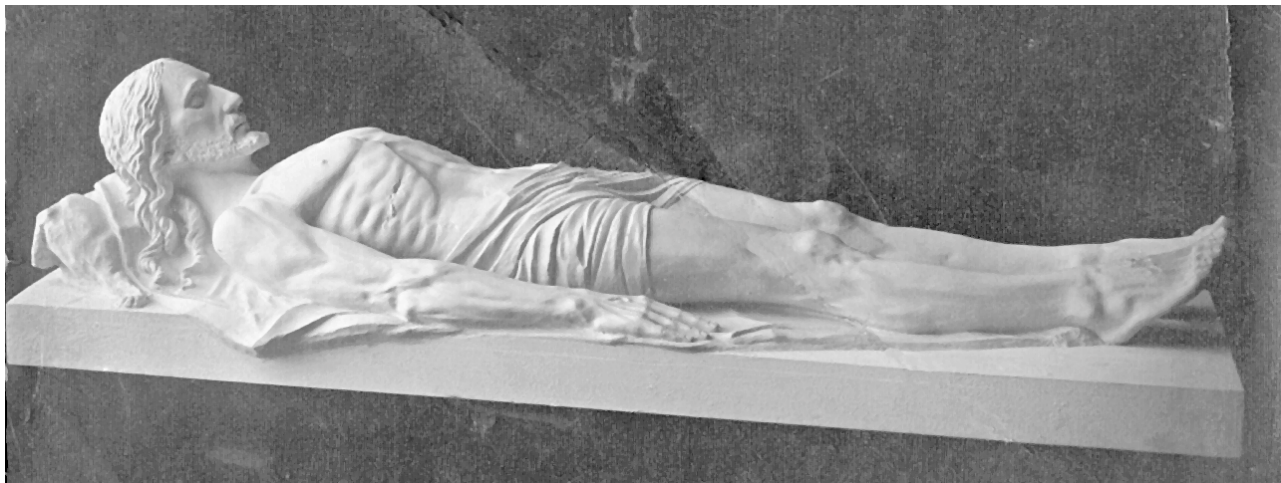
Išsiskyręs su P. Mikutaičiu V. Grybas įgyvendino tik nedidelę dalį savo projektų...

KELI P. MIKUTAIČIO GYVENIMO ŠTRICHAJ

P. Mikutaitis gimė 1890 m. balandžio 23 d. Gedžių kaime (Jurbarko vls.) jau du vaikus auginusioje, 12 ha ūkį turėjusioje Tado Mikutaičio ir Onos Puišytės-Mikutaitienės šeimoje. 1905 m. baigė pradžios mokyklą. Dirbo tai žemės ūkio, tai statybos ir staliaus darbus, nors svajėjo apie dailės mokslus. 1910 m. pradėjo tarnybą carinėje kariuome-

nėje. Duchovščine (Smolensko gub.) kurį laiką turėjo galimybę mokytis piešimo pagrindų pas gimnazijos piešimo mokytoją Skuratovą. 1913 m. Maskvoje aplankyta Tretjakovo galerija „padarė svaiginantį įspūdį... ir sukėlė pasiryžimą dirbti meno srityje“⁶. 1915 m. mūšyje ties Šiauliais buvo sužeistas ir pateko į vokiečių armijos nelaisvę, kitais metais valtimi iš Fehrmano salos pabėgo į Daniją, vėliau – į Rusiją. 1919 m. grįžo į gimtinę. Išlaikęs egzaminus 1924 m. rugsėjo 7 d. P. Mikutaitis buvo priimtas laisvu klausytoju į Kauno meno mokyklą, bet spalio 20 d. atleistas už pamokų nelankymą ir nemokėjimą už mokslą⁷. Pats teigė, kad mokyklą paliko, nes neturėjęs lėšų mokytis. Kitais metais jis nuvyko į Veroną, kur įstojo į saleziečių išlaikomą dailių amatų institutą. Mokslu Italijoje P. Mikutaitis nebuvo patenkintas, nes neįgijo trokštų skulptūros žinių. Pasimokęs dvejus metus, 1927 m. baigė medžio drožybos ir piešimo kursą, gavo atestatą ir sugrįžo į Lietuvą. Pradėjo dirbdinti bažnytinę įrangą. Netrukus savo gyvenimą ir darbą susiejo su V. Grybu, bet 1934 m. pradėjo gyventi savarankiškai – vedė, statėsi Jurbarko namą. Vėl ėmėsi užsakymų bažnyčioms, 1932 m. suprojektavo Jurbarko kapinių vartus⁸, statė paminklus, tapė dekoracijas Jurbarko teatro mėgėjams ir kt. Po karo (1949–1953?) užėmė Jurbarko kraštotyros muziejaus mokslo darbuotojo pareigas, bet iš tikrųjų dirbo dailininku apipavidalintoju. Yra išlikusios 7-ojo dešimtmečio vidurio – 8-ojo pradžios nedidelės piniginės perlaidos iš Kauno dailės muziejaus⁹ – matyt, P. Mikutaitis atlikdavo muziejaus užsakymus. 1949 m. Mikutaičių namas buvo nacionalizuotas, o šeiminkams paliktas tik ankštas kambarėlis, kuriame meistras gyveno iki pat mirties – 1988 metų. P. Mikutaičio pensija buvo labai menka. Jis nuolat drožė, tapė. Už kūrinius gautos lėšos sudarė skurdaus Antaninos ir Pranciškaus Mikutaičių šeimos biudžeto pagrindą.

P. Mikutaitis – išskirtinė pokarinio Jurbarko asmenybė. Savo individualumu ir kūryba imponavo jauniems, menu, religija ir Lietuvos istorija besidomintiems jurbarkiešiams, tarp jų – būsimam nacionalinės premijos laureatui, poetui Jonui Juškaičiui, Lietuvos Nepriklausomybės akto signatarui Antanui Račiui, kunigui Zigmui Grinevičiui.

3 pav. P. Mikutaitis, skulptūra „Jėzus karste“, 1931 m., JKM

APIE P. MIKUTAIČIO KRYŽIUS

Dideli, įvairiai dekoruoti kryžiai išgarsino P. Mikutaitį kaip nagingą liaudies menininką. Visuomenė apie jo meniškumą darbus plačiau sužinojo 1923 m., kai Lietuvos žemės ūkio ir pramonės parodoje už medinį kryžių jam buvo skirtas sidabro medalis¹⁰. Kryžių išgijo Karo muziejus, jis buvo pastatytas muziejaus sodelyje (dabar, atstačius sodelio kryžius, P. Mikutaičio kryžiaus kopiją regime maždaug toje pačioje vietoje, kur stovėjo originalas – paminklo nežinomam kariui dešinėje, šalia kopytstulpių). Yra išlikęs šito arba beveik identiško kryžiaus¹¹ projektas (4 pav.). Kryžiaus architektonika projekte išryškinta polichromija, šalia aukso ir baltos panaudotos ir tautinės trispalvės spalvos. Kryžiaus šakos užbaigtos kiauriniais metalo kryželiais, kurie, kaip ir kryžmos kopytėlė, spindulių aureolė bei viršutinė stiebo dalis, papuošti „eglaičių“ ornamentu. Į viršų nuosekliai siaurėjančiomis šakomis eglaitės motyvas kartotas, varijuotas ne viename meistro dirbinyje, kartais jis paverčiamas labai stilizuotu augalu-gėle¹².

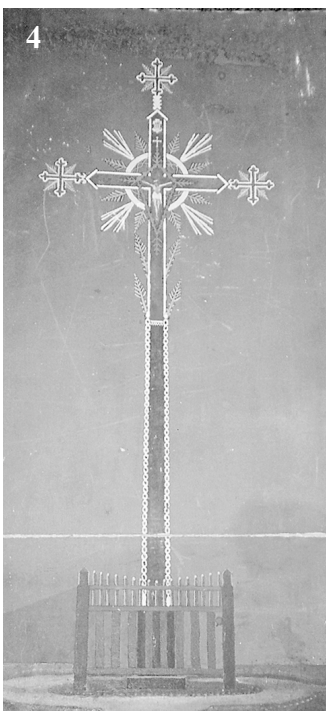
Pripažinimo P. Mikutaitis sulaukė 1924 m., apie jo darbus rašyta periodinėje spaudoje. Tais metais pavasarininkų parodoje Šiauliuose ir vėl Žemės ūkio ir pramonės parodoje Kaune jis eksponavo kartu su Pranu Puišiu sukurta trijų metrų aukščio ažuolinį kryžių, kuris sužavėjo parodų lankytojus. Už jį Žemės ūkio ir pramonės parodoje autoriams skirtas aukščiausias įvertinimas – aukso medalis, o Šiaulių parodoje – aukščiausio laipsnio pagyrimo diplomas. Kryžius (5 pav.) gausiai ornamentuotas drožiniais ir pjaustiniais. Į jo aukšto, dvipakopio cokolio (6 pav.) plokštumas įstatyti populiarių Jėzaus gyvenimo siužetų (gimimo, Gerojo ganytojo, Jėzaus maldos Alyvų kalne, Paskutinės vakarienės, Jėzaus karste, Prisikėlusio

Kristaus) bareljefai, o cokolio kampus puošė keturios horeljefinės evangelistų skulptūros. Kryžiaus papėdėje – suklupusios šv. Marijos Magdalenos skulptūra, kryžmoje – išdrožtas Nukryžiuotasis, stiebe įtaisytas „Ecce Homo“ bareljefas, kryžių vainikuoja bareljefinė Dievo Apvaizdos scena, užbaigta Šv. Dvasios simboliu. Visų šių skulptūrų autorius – P. Mikutaitis.

Apie šį kryžių Liudas Gira esą yra sakęs, kad jį galima vežti į kiekvieną Europos parodą ir jis vis gaus pagyrimą¹³. Prieškariu kryžius puošė „Šv. Kazimiero knygyną“ Kaune¹⁴, dabar jis stovi Šiluvos bažnyčioje. Yra neblogo būklės, bet jau stipriai išvarpytas kinivarpų, be horeljefinės šv. evangelisto Luko figūros ir kelių cokolio ornamentų, su nedidele apdegimo žyme¹⁵.

Puošnių kryžių respublikinėse parodose P. Mikutaitis yra eksponavęs ir vėliau. Jurbarko krašto muziejuje saugomas Lietuvos katalikiško jaunimo „Pavasario“ sąjungos Tautodailės ir rankdarbių parodos, 1927 m. liepą įvykusios Kaune, pirmo laipsnio diplomas. Jį už parodoje eksponuotą kryžių P. Mikutaičiui skyrė pavasarininkų kongreso rengėjai ir parodos teisėjų komisija – dailininkai ir Kauno meno mokyklos dėstytojai Ignas Šlapelis, Jonas Šileika bei Adomas Galdikas.

Kiek kryžių, tradiciskų kapinių ir „mikutaitiškų-puišiskų“, t. y. didelių pastatimų, su ikonografiškai išplėtotu pjedestalu, tokių kaip Šiluvos bažnyčioje esantis, sukūrė P. Mikutaitis, tiksliai nėra žinoma. Šiluviškų kryžių primenantį projektą, tik raiškesnės architektonikos ir su kur kas mažiau skulptūrinių kompozicijų, jis sukūrė besimokydamas Veronoje¹⁶. Vietoj pjedestalo apačioje kryžių juosia ištisai geometriniiais ornamentais dekoruota tvorelė. Kelių meistro kryžių būta Jurbarko kapinėse. Vieną, pastatytą 1927 m., „saulutėmis ir spinduliais“ ornamentuotą

4 pav. P. Mikutaitis, kryžiaus projektas, [1923], JKM

5–6 pav. P. Mikutaitis, P. Puišys, kryžius, 1924 m., Šiluvos bažnyčia (A. Petrašiūno nuotr.)

ir 1945 m. atnaujintą, 1966 m. kraštotyrinėje ekspedicijoje užfiksavo muziejininkas, paminklosaugininkas Juozas Petulis¹⁷.

Taigi jau iki darbo su V. Grybu P. Mikutaitis buvo garsus kryždirbys, turtinęs lietuvių kryždirbystės tradiciją savitu stiliumi, gausiais skulptūrinių elementų ir drožybinių ornamentų deriniais. Jo kryžiai, eksponuoti pavasarininkų parodose, be abejonės, turėjo įtakos kitų pavasarininkų vėliau statytiems kryžiams. Berods P. Mikutaitis buvo vienas iš tų, kurie inspiravo vadinamųjų puošniųjų kryžių statymo bangą 3–4-ojo dešimtmečio Lietuvoje.

Kryžius P. Mikutaitis dirbo ir po karo. Didelius – šventoriams (Stakių?), mažesnius – pakabinamus, pastatomus, nešiojamus – bažnyčioms ir tikinčiųjų būstams. Kai kurie bažnyčių procesijų kryžiai (pvz., Juodeikių (7 pav.) ar Paberžės (Kėdainių r.)) išsiskiria šakų ir stiebo dekoru – drožinėtais ornamentais. Kitų, kaip kad Sutkų ar Šakių bažnyčių procesijų kryžių, stiebai neornamentuoti. P. Mikutaičio rankų darbas atpažįstamas iš Nukryžiuotojo skulptūros ir jo nuo ankstyvųjų kryžių pamėgtos kryžmos aureolės – lelijų pavidalo spindulių išorėje bei erškėčių vainiko viduje. Kartais kryžiams teišdroždavo tik Nukryžiuotąjį ar kryžmos aureolę, o kryžių padirbdindavo kas kitas. Tai patvirtina ir kun. Augustino Pečiulio antkapinis kryžius Kaimelio bažnyčios šventoriuje, pastatytas 1947 metais. P. Mikutaitis sukūrė tik „dailiąją“ jo dalį – Nukryžiuotojo bei Gerojo Ganytojo (8 pav.) skulptūras, kryžmos spindulius ir padarė lentelę su tekstu, o patį kryžių dirbo kitas meistras iš Sudargo. Senatvėje meistras vis dažniau droždavo tik kryžių skulptūras ir dekoro elementus. P. Mikutaičio sukurtos skulptūrinės kompozicijos ar skulptūros puošė ar tebepuošia Sutkų šventoriaus, kapinių kryžius,

Slavikų, Valakbūdžio, Vilkijos, Juodeikių ir kitų bažnyčių šventorių mažosios architektūros statinius.

DAR KIEK APIE MEISTRO DARBUS BAŽNYČIOMS

Ypač daug P. Mikutaitis išdrožė Nukryžiuotojo skulptūrų. Jų yra Kryžių kalne (Tabariškių parapijos kryžius), ant Slavikų, Sudargo, Šakių, Barzdų ir kitų bažnyčių laidotuvių ir procesijų kryžių. Šios dažniausiai 7–8-uoju dešimtmečiu atsiradusios skulptūros panašios viena į kitą. Figūros plokštokos, schematizuotų, kampuočių formų, kartais anatomiškai deformuotos, nereta detalė – ištiesti Išganytojo delnai. Jurbarko bažnyčioje kabančio kryžiaus Nukryžiuotasis, P. Mikutaičio išdrožtas 1950 m., kitoks nei aptartieji. Nesunkiai įžvelgiama jo tipologinė sąsaja su vienos Sintautų didžiajam altoriui skirtos V. Grybo skulptūros versija. Esti dar trečio tipo jaunystėje meistro sukurtų Nukryžiuotųjų – su besiplaikstančiu perizonijumi, nugludintos faktūros, niveliuotų formų.

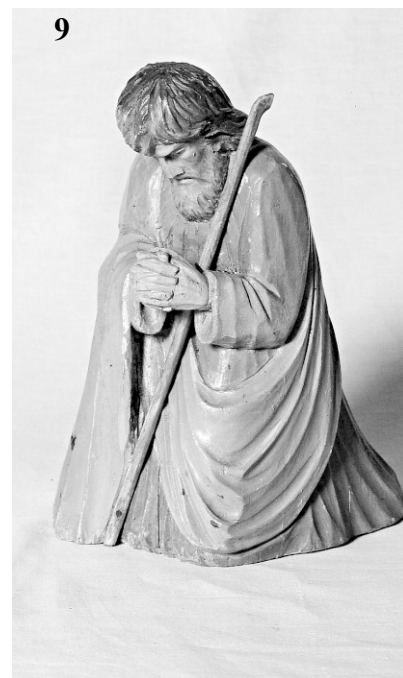
Pirmąjį (straipsnio autorei žinomą) stambų bažnytinės įrangos užsakymą P. Mikutaitis atliko grįžęs iš Italijos. Jis suprojektavo ir pastatė (?)¹⁸ Vertimų bažnyčios altorių, išdrožė jo skulptūras bei bareljefus, nutapė titulinį paveikslą „Jėzaus krikštas“, taip pat paveikslą „Jėzus karste“ (1928 m.). Šiai bažnyčiai meistras dirbo ir tarybiniais metais: 1956 m. iš mažų rąstelių surentė dailią prakartėlę, išdrožė jos skulptūrų grupę (2005 m. ji bažnyčioje neberasta), vėliau – Prisikėlusio Kristaus skulptūrą. Iki Antrojo pasaulinio karo P. Mikutaitis dirbdino Alytaus Šv. Kazimiero bažnyčios įrangą, nutapė jai titulinį paveikslą (10 pav.), Vytėnuose įrenginėjo saleziečių fundatorių koplyčią [1939]. Po 1940 m. Jurbarko bažnyčios gaisro, sunaikinusio vidaus įrangą, meistras bažnyčioje daug

7 pav. P. Mikutaitis, kryžius, 1964 m., *Juodeikių bažnyčia*, LCVA, P-2651 (M. Sakalausko nuotr.)

8 pav. P. Mikutaitis, kun. A. Pečiulio antkapinio kryžiaus skulptūra „Gerasis Ganytojas“, 1947 m., *Kaimelio bažnyčios šventorius* (V. Balčyčio nuotr., 2005 m.)

9 pav. P. Mikutaitis, prakartėlės skulptūra „Šv. Juozapas“, 1966 m., *Sutkų bažnyčia* (V. Balčyčio nuotr., 2005 m.)

pasidarbavo: sienine tapyba dekoravo bažnyčios sienas, nutapė daug paveikslų, išdrožė skulptūrų, padirbdino dvi klausyklas, sakyklą, suolų. 1946 m. pastatytoje medinėje Sudargo bažnytelėje tebevysta 5–7-ojo dešimtmečio P. Mikutaičio kūriniai: didysis altorius, paveikslai, skulptūros, kryžiai. Netoli Jurbarko esančioje Girdžių bažnyčioje taip pat yra daug meistro darbų: šv. Onos paveikslas didžiajame altoriuje, didelė tapyta Didžiosios savaitės dekoracija, Prisikėlusio Kristaus ir Jono Krikštytojo skulptūros bei kita. Be minėtų bažnyčių, jo darbų būta (ar yra) Smalininkų, Raudonės, Sutkų (9 pav.), Žaiginio, Alksnėnų, Veliuonos (?) ir kitose bažnyčiose. Derėtų priminti ir 1929 m. Kaimelio bažnyčiai sukurta, dailėtyrininkės Marijos Matuškaitės V. Grybui priskirta¹⁹ originalų „tautinio“ stiliaus procesijų altorėlį (11 pav.). XX a. procesijų altorėlių kontekste jis tikrai yra išskirtinis, unikalus.

Nors P. Mikutaitis bažnyčioms dirbo nuo 3-ojo dešimtmečio, masiškai jo dirbiniai bažnyčiose radosi sovietinės okupacijos metais. Garbaus amžiaus ir silpnos sveikatos meistras buvo itin produktyvus. Jo religinės tematikos kūrinių (žinomų dailininkų paveikslų kopijų, skulptūrų) yra ir pas privačius asmenis. Be to, nemažai išdrožta Palangos juzių, lietuvių, dežūčių, žvakidžių, lazdu. P. Mikutaičio paveikslų būta viešuose interjeruose, pvz., ligoninės ar ministerijos. Bažnytinė dailė, nors ir nevienodos vertės, yra svariausia jo meninio palikimo dalis.

APIE „RŪPINTOJĖLIO“ SKULPTŪRAS

Rūpintojėlio siužeto skulptūrų meistras išdrožė dešimtis, galbūt net per šimtą. Nepavyko nustatyti, kada ir kokių moty-

vų vedinas P. Mikutaitis išdrožė pirmąjį savo *Rūpintojėlį*. Žinoma tik, kad nuo antros 6-ojo dešimtmečio pusės iki mirties jis drožė juos nuolat. Bene visos P. Mikutaičio *Rūpintojėlio* skulptūros (12 pav.) yra tos pačios ikonografinės schemas, skiriasi tik proporcijos, nudažymas ar tonavimas, drožybos kruopštumas. P. Mikutaičio *Rūpintojėliai* nėra nudailinti, detalizuoti, gal tik kiek Jėzaus veidas. Kartais lyg skubriai drožti – skulptūrų paviršius šiurkštus, likę darbo įnagių pėdsakų. Matyti, kad jas dirbdino prityręs, bet jau mažtančių jėgų, silpstančių rankų meistras. Rūpintojėliai apibendrintų, geometriškai stilizuotų formų. Skulptūrose kartojasi ikonografiniai gestai: Išganytojas kiek palenktą galvą parėmęs dešiniąja ranka (ištiesta plaštaka priglausta prie veido), kairioji nuleista ant kelio, dešinioji koja pakelta ant nusklemtos pakylės, kiek atkišta į priekį. Būdingos ilgo, abstraktaus drabužio detalės: ilgos rankovės, nuo dešinėsios kojos žemyn link kairiosios krintančios raukšlės-klostės, sąlyginė raukšlė skersai dešinėsios blauzdos ir būtinai – apykaklė su trikampiu iškirpte priekyje. Dar viena skulptūrų ypatybė – dešinėsios rankos „dilbis“ dažniausiai baliustros pavidalo. P. Mikutaitis aiškino taip: Jėzus turi atsirėmti į lietuvių namus, todėl jo ranka – lyg „gonkelių“ kolonėlė²⁰.

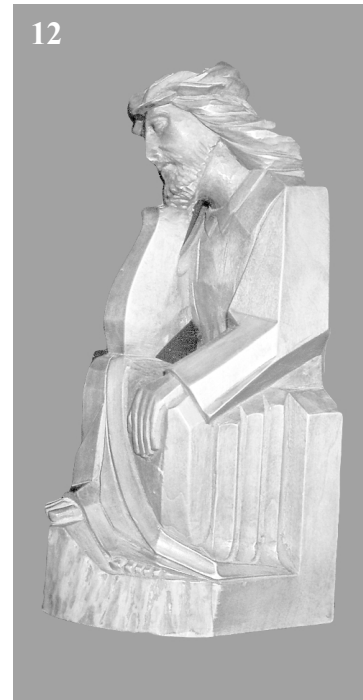
Tikriausiai vienu pirmųjų *Rūpintojėlių* užsakovų buvo tėvas Stanislovas (kun. Mykolas Dobrovolskis OFM Cap.), 1956 m. atkeltas į gretimą Jurbarkui Vertimų parapiją. Susipažinęs su P. Mikutaičiu, jis skurdžiai gyvenančiam meistrui pradėjo duoti užsakymus. Tėvas Stanislovas žavėjosi primityvia liaudies skulptūra, nemėgo nudailintų šventųjų atvaizdų. Gali būti, kad jis paskatino P. Mikutaitį artėti prie liaudies skulptūros išraiškos, paprastinti

10 pav. P. Mikutaitis prie savo paveikslų „Šv. Kazimieras“, skirtų Alytaus Šv. Kazimiero bažnyčiai(?) XX a. [IV deš. pab.], JKM

11 pav. P. Mikutaitis ir P. Puišys (?), Kaimelio bažnyčios procesijų altorėlis, (A. Petrašiūno nuotr., 2005)

12 pav. P. Mikutaitis, „Rūpintojėlis“, JKM (S. Smilingytės-Žeimienės nuotr.)

savo kūrinių formas. Kunigo ryšiai su jurbarkiškiu meistrų nenutrūko ir jam išvykus dirbti į kitas parapijas. Į jas keliaudavo daug P. Mikutaičio darbų. Antanas Račas atsimena, kad tėvui Stanislovui į Juodeikius jis yra gabenęs pilną kuprinę meistro skulptūrų²¹. Būtent kun. M. Dobrovolskis įkurdino P. Mikutaičio *Rūpintojėlius* koplytėlėse Juodeikių (ne vėliau 1957 m.), Butkiškės ir berods Paberžės bažnyčių fasaduose. Senosiose Butkiškės kapinėse iš akmenų ir girnapsių sumūrijęs koplytėles, tėvas Stanislovas jose taip pat patalpino P. Mikutaičio *Rūpintojėlių* [1964 m.]. 2005 m. balandžio mėnesį tose kapinėse pavyko rasti tik vieną Rūpintojėlio skulptūrėlę, o būta dar ir koplytstulpių su kitokių religinių siužetų (pvz., Švč. Mergelės Marijos, šv. Izidoriaus) šio meistro drožtomis skulptūrėlėmis. „Pirkau ir pirkau, tai sau, tai kitiems“, – apie jas sakė tėvas Stanislovas²², vienas svarbesnių P. Mikutaičio darbų skleidėjų Lietuvoje.

Pagrindinis P. Mikutaičio kūrinių platintojas, meistro šeimos globėjas – kun. Zigmas Grinevičius (m. 1993). Kaip ir tėvas Stanislovas, nemažai P. Mikutaičio darbų jis paliko kunigaustose parapijose, tarpininkavo dvasininkams ir pasauliečiams užsakydamas meistrui kryžių, skulptūrų, paveikslų, lazdu ir kt. Be to, kun. Z. Grinevičius laikėsi nuostatos apdovanoti asmenis, kurie puoselėjo katalikybę ir lietuviybę. Įprasta dovana buvo P. Mikutaičio kūriniai, ypač *Rūpintojėlis*²³. Taip tokia skulptūrėlė, išdrožta 1978 m., atsidūrė pas Girdžiuose gyvenančią Ireną Masiulytę, kita – pas pedagogę Sofiją Dubickienę, vargonavusią Kaimelio bažnyčioje. Tėvai marijonai Žvėryne (Vilniuje), kunigai Viktoras Brusokas, Pranciškus Ščepavičius, Antanas Urbonavičius ir dar tikriausiai nemažai kitų turi P. Mikutaičio drožtus *Rūpintojėlius*, gautus per kun. Z. Grinevičių. Jau minėti J. Juškaitis, A. Račas, Z. Grinevičius bei kiti jurbarkiškaiai parūpindavo meistrui liepos drožybai. Jų ir P. Mikutaičio giminaitės Aldonos Kleininės namuose taip pat rymo *Rūpintojėlis*. Skulptūrų sąrašą galima gerokai ilginti ir plėsti jo geografines ribas. Antai rašytojas Kazys Saja pas mokytojus Jonaičius Palangoje pamatęs P. Mikutaičio *Rūpintojėlį*, 1967 m. užsiprašė ir sau vieno, kurį tuomet nuvežė broliui į Los Andželą²⁴. Išeiviams P. Mikutaičio *Rūpintojėlių* yra dovanojęs ir kun. A. Urbonavičius²⁵. Lietuvos Bažnyčios valdytojas kanauninkas Juozapas Stankevičius, vykdamas į II Vatikano susirinkimą 7-ojo dešimtmečio pradžioje, dovanų taip pat nuvežė P. Mikutaičio *Rūpintojėlį*. A. Račas ir kun. Z. Grinevičius po *Rūpintojėlį* yra padovanoję dviem rusų mokslininkų šeimoms Maskvoje. Salezietis kun. J. Gustas, trumpam iš tremties į Lietuvą grįžęs 1957 m., atgal į Krasnojarską gabenosi *Rūpintojėlį* ir kitas jurbarkiečio skulptūras. Kitas salezietis, jaunystės laikų bičiulis kun. J. Žemaitis 1983 m. iš Rumšiškių rašė P. Mikutaičiui: „Praneli, tavo lazda (drožinėta kunigui Skelčiui) mane remia, o Tavo dovanotas mielas Rūpintojėlis aprūpina mane tėviškai“²⁶.

Taigi beveik neišsinešančio iš namų, na nebent į bažnyčią, P. Mikutaičio išdrožtieji *Rūpintojėliai* paplito po pasaulį. Ilgas, bet tikrai neužbaigtas *Rūpintojėlių* sąrašas leidžia daryti išvadą. Stovėdami privačiuose būstuose, o ypač viešumoje – bažnyčiose, jų fasaduose, šventorių stogastulpiuose ar koplytstulpiuose (pvz., Žemojoje Panemunėje, Kėdainiuo-

se ar Slavikuose), P. Mikutaičio *Rūpintojėliai* buvo pradžia masiškos *Rūpintojėlio* temos eksploatacijos, neregėtą masą įgavusios nuo 9-ojo XX a. dešimtmečio.

VIETOJ IŠVADŲ

Pranciškus Mikutaitis (1890–1988) – vienas ryškiausių, universalių Jurbarko krašto bažnytinės dailės meistrų, dirbęs altorių retabulus, kitą įrangą, skulptūras, kryžius, tapęs paveikslus. Reikšmingas yra jo indėlis išpuošiant Užnemunės ir kitų Lietuvos regionų bažnyčias, šventorius ir kapines. Įsidėmėtina, kad P. Mikutaitis itin daug tapė ir drožė bažnyčioms nepalankiausiu laiku – XX a. 5–8-uoju dešimtmečiu.

P. Mikutaičio kūryba meniniu požiūriu nėra tolygi. Nors jo kūriniai, ypač religinio turinio skulptūros, kryžiai, priskirtini liaudies dalei, visgi kartais savo profesionalumu jie yra naujovė tradicinėje drožyboje. Kita vertus, P. Mikutaičio medžio plastikoje stebima sąmoninga „liaudiškoji“ stilizacija, liaudies dailės ornamentikos tirštumas. P. Mikutaitis savo gausiai dekoruotais kryžiais, XX a. 3-iajame dešimtmetyje eksponuotais respublikinėse parodose, tarsi pateikė pavasarininkų kryžiaus etaloną. Puošnių, ornamentuotų kryžių statymas įvairiose Lietuvos vietovėse tarpukariu tapo puoselėjama tradicija. Nuo 6-ojo dešimtmečio pabaigos tris dešimtmečius gausiai dirbdinės *Rūpintojėlio* skulptūras, P. Mikutaitis, talkinant dvasininkams (ypač M. Dobrovolskiui ir Z. Grinevičiui) ir pasauliečiams, galbūt lėmė *Rūpintojėlio* siužeto išpopuliarinimą Lietuvoje. Jo kūriniai pasklido ir už Lietuvos ribų.

Nežinia, ar skulptoriui Vincui Grybui būtų pavykę įgyvendinti daugelį savo skulptūrinių projektų, jei šalia nebūtų buvę tokio darbštaus ir nagingo pagalbininko kaip P. Mikutaitis. Jūdviejų bendradarbiavimas 1929–1934 m. laikytinas išskirtiniu ir itin vaisingu Nepriklausomos Lietuvos dailėje, ypač monumentalistikoje.

Gauta 2006 04 10

Parengta 2006 05 15

Nuorodos

¹ Tai matyti net iš P. Mikutaičiui skirtų straipsnių pavadinimų: Užsimetę turtai, *Meno kultūra*, 1928, Nr. 7–8; G. Petraitis, Č. Skardžinskas, Nežinomo menininko likimas, *Respublika*, 1991 04 12; M. Banaitienė, Nepelnytai užmirštas menininkas, *Mūsų rytojūs*, 1991 05 16–17; T. Beržas, Neįprasminga Prano Mikutaičio giesmė, *Jurbarko kronika*, 2000 05 12 (Nr. 15), 2000 05 19 (Nr. 16) ir kt.

² Neseniai pasirodžiusioje monografijoje apie V. Grybą (N. Tumėnienė, *Vincas Grybas: gyvenimo ir kūrybos drama*, Vilnius, 2004) N. Tumėnienė pamini šios versijos ištakas – K. Borutos knygą „Sunkūs paminklai“. Joje „kaltės šešėlis metamas Rukučio personažui, kurio prototipas buvo Mikutaitis“ (p. 67). Tokiam sprendimui K. Borutą paakino V. Grybo žmona. Kita vertus, apysakos „Sunkūs paminklai“, laikomos kūrybiniu rašytojo kompromisu, kuriuo ir jis pats nebuvo patenkintas, pratarmėje K. Boruta teigė: „Aprašydamas

- V. Grybo ir kitų istorinių asmenybių gyvenimo ir kūrybos faktus, laikiausi dokumentinio tikslumo, o visus kitus personažus ir situacijas, kurie sudaro vaizduojamųjų asmenų ir laikotarpio aplinką, apibendrinau ir tipizavau, pasinaudodamas išvestiniais momentais. Todėl veltui būtų ieškoti čia, tarp knygos puslapių, grynai vietinių reiškinių aprašymo ar gyvųjų žmonių tarp personažų...“ (Vilnius, 1972, p. 6–7). Vis tik dėl tam tikrų paralelių kaltės akmuo, ilgam sužeidęs Mikutaičių šeimą, buvo mestas... Ir nors N. Tumėnienė savo monografijoje rašo, kad „šiandien sunku išsiaiškinti, kas buvo tas skundikas, nes tai įrodančių dokumentų oficialiuose archyvuose nėra“, tapytojas Aloyzas Stasiulevičius, pristatydamas šią monografiją, kaltę dėl V. Grybo žūties suverčia P. Mikutaičiui (A. Stasiulevičius, Skulptoriaus Vincas Grybas atgimė monografijoje, *Lietuvos žinios*, 2005 02 25).
- ³ Tai Jurbarko augusio poeto Jono Juškaitio teiginys, kuriam pritaria ir straipsnio autorė.
- ⁴ P. Mikutaitis, Autobiografija (rankraštis), *Jurbarko krašto muziejus* (toliau – *JKM*), Gek-1627.
- ⁵ V. Grybas sakėsi prie jos kiek pridėjęs ranką. Katalikiškame savaitraštyje „Šaltinis“, 1931 m. reklamavusiame šią skulptūrą, po jos fotografiją, be kita ko, rašyta, kad skulptūra: „...Kaštuoja 500 litų ir galima gauti pas autorių. Darbas atliktas skulptoriaus P. Mikutaičio, Jurbarko...“
- ⁶ P. Mikutaitis, Autobiografija.
- ⁷ Kauno meno mokyklos mokytojų tarybos protokolai, *LLMA*, f. 61, ap. 1, b. 1, l. 26, 28; b. 31, l. 2,3. Dėkoju archyve sutiktai dailėtyrininkei D. Ramonienėi, pagreitinusiai šių duomenų suradimą.
- ⁸ Gerokai apnykusį kapinių vartų ir tvoros projektą saugo Antanas Račas Kelmėje.
- ⁹ *JKM*, P-64,65,66,71.
- ¹⁰ Tai liudijantis diplomą saugomas Jurbarko krašto muziejuje. P. Mikutaitis savo biografijoje, rašytoje berods 6-ajame dešimtmetyje, tikriausiai suklydo nurodydamas, kad šį kryžių Kaune eksponavo 1922 m. parodoje.
- ¹¹ Knygoje *Kryždirbystė Lietuvoje* (Vilnius, 1998) prie P. Mikutaičio kryžiaus fotografijos (p. 465) rašoma, kad jis stovėjo Jurbarko kapinėse. Tačiau ši nuoroda kelia abejonę. Straipsnio autorė linkusi manyti, kad tai tas pats Karo muziejaus sodelio kryžius.
- ¹² Panašiu „eglaitės“ ornamentu savo kūrinius mėgo puošti ir P. Mikutaičio pusbrolis, nagingas kryžių meistras Pranas Puišys (1879–1958). Retkarčiais kai kuriuos stambesnius ir gausiai dekoruotus objektus jiedu dirbo drauge. Abiejų kūryba beveik netyrinėta. Visa tai apsunkina jų kūrinių atributavimą.
- ¹³ Žaliukas J. [Jonas Grinius?], Pavasarininkų paroda, *Pavasaris*, 1924, Nr. 14, p. 10. Straipsnyje apgailestaujama, kad P. Mikutaičiui neteko mokytis dailės, rašoma, kad P. Mikutaitis parodoje eksponavo ir „keliolika ranka pieštų paveikslų“.
- ¹⁴ Žr. A. Giedrius-Giedraitis *Mūsų Jurbarkas*, Chicago, 1979, p. 198.
- ¹⁵ R. Stankevičienė, Kryžius su skulptūromis ir reljefais, duomenys Dailės kūrinio aprašui, 2005 02 26, *KPC*.
- ¹⁶ Tušu ant kartono 1925 m. atliktas projektas, *JKM*, Gek-1630.
- ¹⁷ J. Petruolio muziejinių, kraštotyrinių išvykų dienoraštis. 1965–1966 m. *NMB RS*, f. 127–103, l. 50v.
- ¹⁸ Vertimų bažnyčios altoriaus retabulas, lyginant jį su projektu (*JKM*, Inv. Nr. 961) gerokai skiriasi, tiek detalėmis, tiek drožinėtais papuošimais – jų projekte yra kur kas daugiau.
- ¹⁹ Tiek N. Tumėnienė, tiek šio straipsnio autorė savo publikacijose V. Grybo autorystę paneigė: altorėlio stilistika ir drožyba ta pati kaip ir P. Mikutaičio ir P. Puišio kryžių, be to, P. Mikutaitis nutapė abu altorėlio paveikslus – „Švč. Jėzaus Širdis“ ir „Aušros vartų Dievo Motina“.
- ²⁰ Poeto Jono Juškaitio pasakojimas S. Smilingytei-Žeimienei, Vilnius, 2005 03 02.
- ²¹ Antano Račo pasakojimas S. Smilingytei-Žeimienei, Kelmė, 2005 04 15.
- ²² Tėvo Stanislovo informacija autorei, išsakyta telefonu, 2005 04 18.
- ²³ Antano Račo pasakojimas S. Smilingytei-Žeimienei, Kelmė, 2005 04 15.
- ²⁴ Kazio Sajos informacija straipsnio autorei, Vilnius, 2005 04 13.
- ²⁵ Kun. Antano Urbonavičiaus informacija autorei, Sutkai, 2005 06 02.
- ²⁶ *JKM*, Gek-1627.

Skirmantė Smilingytė-Žeimiienė

WORKS BY PRANCIŠKUS MIKUTAITIS

Summary

Pranciškus Mikutaitis (1890–1988) is one of the most significant and versatile church artists of the Jurbarkas region who produced retables and other equipment, sculptures, crosses and paintings. He made a distinct contribution to the decoration of churches, churchyards and cemeteries in Užnemunė and other regions of Lithuania. It should be noted that much of Mikutaitis' paintings and carvings were executed between the 1940s and 1970s, i. e. under the most adverse conditions for the activity of the church.

From the artistic point of view, Mikutaitis' work is not uniform. Though his works, especially religious sculptures and crosses, are classified as objects of folk art, sometimes they display a great mastery, which is an innovation in traditional woodcarving. On the other hand, a deliberate folk stylization and density of folk ornaments can be traced in his works of wood. With his lavishly decorated crosses, which had been displayed at the national exhibitions in the 1920s, Mikutaitis seems to have set the standard for the *Pavasarininkai* (a Catholic youth organization) cross. In the interwar years, putting up of elaborate ornamented crosses became a cherished tradition in various localities of Lithuania. Having abundantly produced sculptures of Christ in Distress for three decades since the late 1950s Mikutaitis, with the aid of clergymen and laypeople, might have had a decisive role in the popularization of the subject of Christ in Distress in Lithuania. His works spread outside of Lithuania as well.

It is not certain whether the sculptor Vincas Grybas would have succeeded in realizing many of his sculptural projects, if he had not had such a diligent and skilful assistant as Mikutaitis by his side. Their joint work between 1929 and 1934 may be considered as a distinctive example of an exceptionally productive cooperation in the artistic life of Independent Lithuania, especially in the area of monumental sculpture.